

Ferenczi Attila (1962) klasszika-filológus, az ELTE BTK Ókortudományi Intézetének igazgatója, a Latin Tanszék docense. Fő kutatási területe a római irodalom története.

Legutóbbi írása az *Ókorban*:
Nem történésznek való – Augustus-kiállítás Rómában (2014/1).

„Cato nemes halála” Egy republikánus idol az augustusi Rómában

Ferenczi Attila

A hogy nem élhette túl Petőfi Segesvárt, úgy nem térhetett vissza Rómába Cato sem a polgárháborús vereség után. Ikonjává vált az ellenállásnak, személye testesítette meg a legtöbb római szemében a „régiságú” arisztokrácia republikánus eltökéltségét. Azt az ideáltípust, amelyet a halódó köztársaság irodalma olyan pátosszal örökített meg, mint például Cicero *Allama*. Visszatérése, betagozódása, maga a pusztító tény, hogy létezik élet még az értékek által vezérelt sztoikus hős számára is az új világban, azaz az önrendelkezés jogának elvesztése után, Caesar győzelmét jelentette volna a szimbólumok világában is. Nem volt más választás számára a végső vereség után, mint önként megválni életétől. Állítólag így szólt Caesar, amikor értesült Cato önkéntes haláláról: „Ó, Cato, irigylem tőled haláloedat, ahogyan te is irigyelted tőlem, hogy megmenthessem az életedet” (Plutarchos: *Párhuzamos életrajzok*. Cato minor 72. 2).

Caesar halálából, végső soron tehát politikai kudarcából sokat tanuló utóda, Octavianus sokkal elővigyázatosabb volt, és tisztában volt azzal, milyen fontos a szimbólumok meghódítása új rendszere számára, így minden elődjénél nagyobb tudatossággal kívánt beavatkozni a történeti emlékezet formálásába. Annak illusztrálására, milyen sors várhatott arra a politikai ellenfélre, aki nem volt elég bátor az önkéntes halált vagy örökös száműzetést választani, idézzünk egy példát Augustus történetéből! Tacitus számol be a republikánus Piso sorsáról az actiumi ütközet után. Egy valamelyest Catohoz hasonló képviselőjéről van szó Caesar, majd Augustus ellenzékének, aki nem tette meg, amit Cato, így sorsa megmutatta, mi történt volna, törvényszerűen mi történik a győzelem után egy konszolidációra törekvő rendszerben korábbi híres ellenfeleivel (*Annales* II. 43):

...praefereratque [sc. Augustus] Cn. Pisonem, ingenio violentum et obsequii ignarum, insita ferocia a patre Pisone qui civili bello resurgentis in Africa partis acerrimo ministerio adversus Caesarem iuvit, mox Brutum et Cassium secutus concessit reditu petitione honorum abstinuit, donec ultro ambiretur delatum ab Augusto consulatum accipere.

Pisót állította [ti. Augustus] a provincia élére, egy természetétől fogva fékezhetetlen embert, aki veleszületett vadságát az apjától örökölte: ő eltökélt támogatója volt Caesarral szemben az Afrikában ellenálló erőknek, majd Brutus és Cassius táborához csatlakozott, miután engedélyt kapott a hazatérésre, távol tartotta magát a politikai tisztségektől, mígnem rávették, hogy elfogadja az Augustustól számára felkínált konzuli tisztséget.

A Tacitusra jellemző tömörséggel előadott, és csupán az ifjabb Piso politikai hátterét illusztrálni hivatott kis történetből egy egész politikai pálya drámája bontakozik ki az értő olvasó előtt. A következőt és áldozatosan republikánus Piso tehát a Caesarral szemben folytatott polgárháborúban Pompeius mellé állt, de annak halála után is kitartott az ellenállás mellett, egészen az utolsó afrikai harcok kudarcáig, majd Ca-

1. kép. Cato halála. 19. századi metszet (Vallardi testvérek)
(forrás: Bikszady Galéria, 2015. tavaszi aukciós katalógus, 282. tétel)

sar meggyilkolása után természetesen Brutusék oldalán találta meg a politikai helyét. De ezt a polgárháborút is túlélte, és a bukás után visszatért hazájába. A túlélő kiszolgáltatottá válik. Augustus gesztusa, amellyel maga mellé jelölte konzultársnak az egykori ellenfelet, első látásra nagyvonalúságnak tűnhet: a *clementia Caesaris* etikai öröksége által diktált megbocsátásnak, békejobbnak. Nyilván ki is használta ezt a lehetőséget a korabeli augustusi propaganda. Ha belegondolunk azonban abba, mit jelenthetett ez a szimbolikus tett a római társadalom Augustusszal szemben továbbra is ellenséges részének, világossá válik, hogy az uralkodó sokkal inkább kihasználta ellenfele gyengeségét. Politikai szerepeltetésével az első vonalban azt üzenté ellenzékének, nincs tovább miért harcolniuk, Róma politikai otthont nyújthat számukra is, egyetlen feltétellel, ha elfogadják személyét és hatalmát. Azaz ha nem viselkednek úgy, mint Cato.

Mit kezd Cato alakjával a következő generáció? Mi lesz a szimbólummal, amikor a politikából fokozatosan átkerül a történelembe? Ennek a hosszú folyamatnak fontos állomása lesz majd több mint egy évszázaddal Cato halála után Lucanus *Bellum civile*-je, amely Cato személyét a polgárháború középpontjába helyezi, és a mintaszerű sztoikus ideálként és a rómaiság hőseként jellemzi őt. A lucanusi ideálkép megszületése előtt fontos szerep jutott ebben a folyamatban Augustus korának is. Ezúttal azt szeretném megvizsgálni, hogyan bánt az augustusi propaganda Cato alakjával. Nem maga Cato érdekes számunkra, hanem Augustus, az augustusi emlékezetpolitika. Nem a történeti szereplő áll érdeklődésünk középpontjában, hanem az

a kép, amelyet a közvetlenül halálát követő korszak történeti emlékezete alakít ki róla, azaz: hogyan alakul át, értelmeződik át a Cato-szimbólum az augustusi konszolidáció éveiben. A kérdés felvethetőségét két körülmény is indokolja: először is: többféle és igen meggyőző okunk van arra, hogy Augustusra mint a történeti emlékezet kivételesen tudatos konstruktőrére gondoljunk: építkezései, a saját nevével jegyzett írások, de a róla szóló történeti beszámolók is arról győzhetnek meg bennünket, hogy igen fontos lehetett a princepsnek, hogyan jelölik ki helyét a történelemben. Tacitus szerint, amikor az elagott princeps azt fontolgatja, ki lenne a legmegfelelőbb utódja, azért választotta éppen Tiberiust, mert látta benne az arrogáns és kegyetlen embert, és azt remélte, dicsőséget hoz majd neki az összehasonlítás (*Annales* I. 10. 7).

A másik ok, hogy bizonyos források alapján a kérdéssel foglalkozó szakirodalomban szélesen elterjedt az a felfogás, miszerint az idősödő Augustus az utikai mártírhála után évtizedekkel elismeréssel fordult a politikus-előd hagyománya felé.¹ Ez a feltételezés alapvetően két szöveghelyen alapul. Az egyik ezek közül Suetonius Augustus-életrajza, mely felsorolja Augustus irodalmi tevékenységének eredményeit (85. 1):

Multa varii generis prosa oratione composuit, ex quibus nonnulla in coetu familiarium velut in auditorio recitavit, sicut „Rescripta Bruto de Catone”, quae volumina cum iam senior ex magna parte legisset, fatigatus Tiberio tradidit perlegendam.

Sok, különféle tartalmú prózai művet írt, egyet-mást fel is olvasott belőle, meghitt baráti köre volt a hallgatóság; így „Cáfolat Brutus ellen Catóról” című munkáját; ezt a kötetet már öregkorában, legnagyobbbrészt maga olvasta fel, de aztán belefáradt. És átadta Tiberiusnak.

Kis Ferencné fordítása jól tükrözi a mondattal kapcsolatos értelmezői bizonytalanságot. A pontosvesszők használatával, illetve a vonatkozó névmás felcserélésével mutató névmásra a fordító értelmezi a szöveget, amely ennek következtében kizárja azt az értelmezési lehetőséget, hogy a mű Augustus idős korában keletkezett.² (Zárójelben tegyük hozzá: az így értelmezett helyzet ugyan megold bizonyos kronológiai problémákat, de szinte bizarr jellemrajzhoz vezet: az agg princeps ifjúkora írásaiból rendezett felolvasásokat környezetére számára, mintha előadóteremben lenne.)³ A latin mondatból azonban nem lehet egyértelműen eldönteni, vajon öreg korában írta-e a művet Augustus, vagy ifjúkorában írt művet olvasott fel örege. Mindkét megoldásnak vannak komoly nehézségei. Ha azt feltételezzük, hogy öregkorában írta, választ kell találnunk arra a kérdésre, vajon milyen aktualitása lehetett évtizedekkel Cato halála után feleleveníteni az egykori vitát, és ismét belekezdeni egy rég halott politikai szereplő értékelésébe.⁴ Ha úgy értjük a szöveget, hogy ifjúkori munkáját olvasta fel örege, akkor viszont azt kell feltételeznünk, hogy az alig 18 éves ifjú Octavianus Caesar mellett beleszólt az akkoriban kialakult vitába és ugyanolyan vagy hasonló tartalmú írással jelentkezett, mint nagyhatalmú nagybátyja.⁵

Alighogy Cato mártírhalálának híre ment ugyanis az örök városban, megkezdődött a kultusz szerveződése is. A történelmi esemény jelentésének meghatározása persze nem ment könnyen és konfliktusok nélkül. Ritka heves harc dúlt a túlélők között, ki mondhatja ki a végső szót Cato ügyében. Brutus, Cato unokaöccse az éppen akkor Brundisiumban Caesar megbocsátó kegyére várakozó Cicero-t kérte meg egyfajta *laudatio funebris* (azaz temetési méltatás) megírására. A nagy szónok nem lehetett könnyű helyzetben, hogy megfeleljen elvárásainak, és ugyanakkor saját ügyét se hátráltassa, ha vissza akart térni Rómába. Amit írt, nem olvashatjuk, így csak indirekt úton következtethetünk bizonyos sajátosságaira.⁶ Maga Cicero később a *laudatio* közre sorolta (*Top.* 94; *Att.* 12. 40. 1), de soha nem hivatkozott rá másként, mint egyszerűen csak *Cato*. (Miközben Cato nővérének halálára írt munkájára mindig *Laus Porciae* megjelöléssel hivatkozik.)⁷ Caesar rögtön felismerte az írásban rejlő politikai veszélyt, és megbízta Aulus Hirtius-t a gyors válasz megfogalmazásával. Hirtius műve minden valószínűség szerint a politikai közvéleményben Catóval szemben élő kedvezőtlen vélemények és az irodalmi invektívahagyomány keveréke lehetett, igénye és hatása mindenképpen korlátozott volt. Caesar valószínűleg éppen ezt átlátva írta meg a maga *Anticatóját*, amire válaszként (és egyben Cicero írásának óvatosságát korrigálendő) született meg Brutus szintén *Cato* címen emlegetett munkája. Ha tehát erre a korszakra tesszük Octavianus művének keletkezését, azt feltételezzük, a kamaszkorú rokon fogalmazta meg a caesianus választ Brutus könyvére. Ezt azonban sem a szerző kora, sem politikai súlya vagy szerepe a Caesar-pártban ekkoriban nem teszi valószínűvé.

Elsősorban az augustusi propaganda alakulása nem segíti annak valószínűségét, hogy a művet Caesar halála után, Oc-

tavianus uralmának első időszakára tegyük, amikor még lett volna némi időszerűsége az emberek emlékezetében frissen élő események újratárgyalásának. Augustus ugyanis különösen uralma első szakaszában igyekezett saját személyét minél kevésbé Caesaréval összekapcsolni. Caesar emlékezetének kérdése ebben az időszakban – hogy Ronald Syme-ot idézzük – az egyik legnagyobb augustusi talány.⁸ Caesar általános történelmi jelentősége és a tény ellenére, hogy Octavianus hatalomra kerülésében megkerülhetetlen kulcsszerepet játszott, az augustusi propaganda az istenné avatás után szinte mindent megtett, hogy a *dictator* személyét háttérbe szorítsa, sőt bizonyos ügyekben el is tüntesse.⁹ Augustusnak legalább két alapvető problémája lehetett azzal, ha túl szorosan kötődik elődjéhez. Először is: az örökös *dictator* véget vetett annak az alkotmányos rendnek, amelyhez látható módon a társadalmi elitnek még mindig néhány mérvadó csoportja ragaszkodott. Számukra Caesar zsarnok volt és politikai szörnyeteg, Octavianus pedig megtanulta, hogy nem lehet egyszerűen semmi-be venni ezeknek a csoportoknak az érzékenységét, ha stabil hatalomra vágyik. Ezért a *dictator* cím helyett a *pater patriae* igyekezett hangsúlyozni, amely személyét Caesar helyett inkább Mariusszal és Ciceróval kapcsolta össze. Jobban illett mindez a köztársasági díszletekhez, mint Caesar nyíltabb politikai kommunikációja. Caesar ugyanakkor rendkívül népszerű is volt a társadalom más csoportjaiban, így a szoros kötődés hozzá azzal a veszéllyel járhatott az ifjú és rendkívüli módon becsvágyó utód számára, hogy tartósan nem tud kilépni elődje árnyékából.¹⁰ Semmi sem mutatja a folyamat lényegét pontosabban, mint az a tény, hogy Octavianus a philippi ütközet előtt 42-ben tett ünnepélyes fogadalmat, hogy ha sikerül fogadott apjának gyilkosain bosszút állnia, Mars Ultornak fog nagyszabású templomot építeni Rómában, ám magát az épületet és vele Augustus fórumát csak negyven évvel később, Kr. e. 2-ben szentelték fel. Félkész állapotban. Közben ez volt az a negyven év, amely alatt megszületett az agyagtéglából épült helyén a márvány Róma, nem a lehetőség hiányzott az építésre, hanem az akarat. Augustus korábban nem érezte ezt aktuálisnak.

Caesar és Cato személye antagonisztikus ellenfelekként elválaszthatatlanul kötődött egymáshoz a rómaiak emlékezetében. A *Responso Bruto de Catone* megjelentetése ebben az időszakban semmiképpen sem illeszkedik az augustusi emlékezetpolitika fő vonalába. Vagy Caesar halála és 42 között keletkezett a mű, vagy Suetonius mondata mégis azt jelenti, hogy öregkori műről van szó. Mielőtt bármilyen megfontolást a kérdéssel kapcsolatban megfogalmaznánk, nézzük a másik szöveghelyet!

A másik szöveg sem sokkal egyértelműbb. Itt egy anekdotáról van szó, melyet Macrobius *Saturnaliája* (II. 4. 18) őrzött meg számunkra:

Non est intermittendus sermo eius [sc. Augusti] quem Catonis honori dedit. Venit forte in domum in qua Cato habitaverat. Dein Strabone in adulationem Caesaris male existimante de pervicacia Catonis, ait: Quisquis praesentem statum civitatis conmutari non volet, et civis et vir bonus est. Satis serio et Catonem laudavit et sibi, ne quis adfectaret res novae, consuluit.

Érdemes felidézni szavait, amelyekkel kifejezte Cato iránti tiszteletét. Egy alkalommal éppen abban a házban járt, amelyben régebben Cato lakott, amikor Strabón hízelegni akart neki, és valami sértőt mondott Cato makacsságáról, így szólt: „Jó polgár és jó ember az olyan, aki nem akarja megváltoztatni az állam rendjét.” Így elég komolyan dicsérete Catót, és közben magára is gondolt, nehogy valakinek eszébe jusson változtatni a körülményeken.

Ha Macrobius értesülését hitelesnek fogadjuk el (mi mást is tehetnénk?), a magától Augustustól származó mondat csak ennyi: „Jó polgár és jó ember az olyan, aki nem akarja megváltoztatni az állam rendjét.” Érdekes, hogy a szerző érzékeli a mondat jelentésében a kettősséget: világos számára is, hogy az egyrészt Catoról szól, és Caesar politikáját állítja szembe vele, másrészt viszont Augustus személyére és a konkrét, jelenlegi helyzetre is vonatkozik. A két jelentést viszont problémátlanul egymáshoz illeszthetőnek gondolja, és végül is Cato dicséretét érti meg belőle.¹¹ Ezt hangsúlyozza az idézet bevezetése (*quem honori Catonis dedit...*) és lezárása is (*Catonem laudavit*). Ha azonban elvlasztjuk Augustus mondatát a macrobiusi környezetétől, sokkal inkább ironiát, sőt metsző gúnyt olvashatunk ki belőle. Augustus, bár előszeretettel használta a *res publica libera* szimbólumrendszerét, a valóságban mélyebben alakította át az állam rendjét, mint elődje bármikor remélhette volna. Amikor tehát olyan embert dicsér, aki a fennálló rend megváltoztatása ellen küzd, ez az ő szemszögéből nyilvánvalóan a megváltoztatott rend változtathatatlanágát jelenti. Ezt hangsúlyozza a *praesentem* szó a mondatban: a most, pillanatnyilag érvényben lévő rendet.¹² Ez az anekdota csak akkor nem egy cinikus gúnyolódás története, ha olyan olvassa vagy meséli, aki Augustusban valóban a régi rend helyreállítóját látja. Jelentése messzemenően attól függ, hogyan ítéljük meg a benne megszólaló személyét, és politikai tevékenységét. Ha hiszünk a propagandának, és az ősi erények megerősítőjét, a vallás megújítóját és a *res publica* új alapítóját látjuk személyében, aki nem lebontotta, hanem beteljesítette a sajátosan római politikai rendet, akkor Augustus valóban hódolttal fordulhatott Cato felé, ha azonban azt gondoljuk, mindez csak álca, amely mögött valójában a hatalmi viszonyok átalakítása és az egyeduralmi rendszer kiépítése majd stabilizációja zajlott le, cinikus összekacsintás a sleppel.

Érdemes figyelmünket a fizikai körülményekre is fordítani. Augustus a társaival ellátogat abba a házba, ahol Cato élt. Vajon milyen alkalomból és milyen keretek között? Nem valószínű, hogy véletlen esetről lehet szó, sokkal inkább arról, hogy a korszak szokását követik, és tudatosan látogatják meg azt a helyet, ahol valamelyik híres ember élt. Más forrásból is ismerjük ezt a jelenséget: e kirándulások alkalmával megpróbálták a látogatók a lakóhelyből következtetéseket levonni az egykor élt híresség jellemére és szokásaira nézvést.¹³ Így válhat kultusz-hellyé Cato háza is, és az anekdotát könnyen képzelhetjük egy ilyen látogatás emlékeként. Augustus látszólag helyreigazítja Strabont, valójában az értelmezési keret megváltoztatásával viccet gyárt, részt vesz a gunyoros társalgásban, szellemesen élcelődve Cato kárára.

Augustus szinte egész életében saját emlékművét építette. Ne felejtjük el, hogy egyik első építkezése az akkor még fiatal embernek éppen a saját síremléke volt már 28-ban. Ennek az emlékműépítésnek a keretében kikerülhetetlen volt Cato örök-

ségének elhelyezése is. A korábbi röpiratok és ellenröpiratok a közvetlen politikai küzdelem körülményei között születtek, és – minden jel szerint – arról próbálták meggyőzni olvasóikat, hogy M. Porcius Cato egy eszme bajnoka volt és végül mártírja lett, vagy éppen ellenkezőleg: önös és önző indítékok vezérelték, amikor megformálta saját politikai personáját. Mindez azonban Augustus rendszerének megszilárdulása után ebben a formában aktualitását veszítette. Vajon pénzéhes volt-e Cato vagy sem, halála után évtizedekkel már nagyon keveseket érdekelhetett, az azonban hogy eszméi hogyan állják meg helyüket a társadalmi élet változásai során, még mindig és még sokáig érdekes lehetett. Ha áthelyeződik a hangsúly a személyről az eszmére, a téma koránt sem volt érdektelen. Vagy igaza van Syme-nak és követőinek, és Augustus valóban elismeréssel fordult Cato alakja felé, és azt fogalmazta meg a *Rescriptában*, hogy saját rezsimje Cato etikai, politikai eszméinek megvalósítása, és akkor – a szándékot tekintve – szó sincs ironiáról a Macrobius-anekdotában.¹⁴ Vagy eszméinek, a makacsságnak, az alkalmazkodni nem tudásnak és a doktriner világnézetnek kudarcát mutatta be, és ezzel együtt a tragikumot vagy komikumot, amely ott rejlik ebben a világhoz fűződő inadekvát viszonyban. A kérdés eldöntéséhez nincsen megfelelő forrásunk. De ha a catói hagyomány tévedéséről szólt írása, nem volt egyedül vele a korszakban. Horatius harmadik ún. *Római ódája* éppen egy olyan szellemi etikai attitűd bemutatásával kezdődik, amilyennek Catót jellemzi a hagyomány (*Carm.* 3. 3. 1–8).¹⁵

*Iustum ac tenacem propositi virum
Non civium ardor prava iubentium
Non vultus instantis tyranni
Mente quatit solida, neque Auster*

*Dux inquieti turbidus Hadriae
Nec fulminantis magna manus Iovis,
Si fractus inlabatur orbis
Impavidum ferient ruinae.*

Az igaz és céljait kitartóan követő embert nem ingatja meg lelki szilárdságában sem a tömeg lelkesedése, sem a türelmetlen zsarnok tekintete, sem az Auster, a nyugtalan tenger haragos ura, sem a hatalmas Iuppiter villámszóró keze: ha beomlik, és leszakad az égbolt, akkor sem ismeri a félelmet, amikor maguk alá temetik romjai.

Horatius azonban olyan példát (*exemplum*) hoz ennek a szentenciának az igazolására, amely tökéletesen az ellenkezőjét igazolja: megmaradni és eredményeket elérni csak alkalmazkodva és kompromisszumok árán lehet elérni. A makacsság makacsságot szül, és konfliktusoz, végső soron pedig megsemmisüléshez vezet. Horatius nem mondja ki Cato nevét, nem is róla van szó, hanem a mintaszerű sztoikus hősről, amilyen például Cato is volt. Ennek is létezett hagyománya Horatius előtt is és utána is. Érdekes módon éppen szintén Cicerónál találjuk az egyik első ilyen értékelést, aki már a korábbi időszakban politikailag eredménytelennek látta Cato makacs hajthatatlanságát.¹⁶ A későbbiek, tehát az Augustust követő korszak véleményei közül ebben az összefüggésben talán Senecát érdemes idézni, aki szintén elméletileg elhibázottnak látta Cato küzdelmét (*Erkölcsei levelek* 14. 13).

Potest aliquis disputare an illo tempore capessenda fuerit sapienti res publica. Quid tibi vis, arce Cato? iam non agitur de libertate: olim pessum data est. Quaeritur utrum Caesar an Pompeius possideat rem publicam: quid tibi cum ista contentione? nullae partes tuae sunt. Dominus eligitur!

Vitkozhatunk rajta, kellett-e egy bölcsnek abban az időben kapkodnia a politika után. Mit akarsz, te kérlelhetetlen Cato? Már nem a szabadság a tét, az már rég oda volt! Azt akarták eldönteni, Caesar vagy Pompeius vegye birtokába az országot. Mi közöd neked ehhez a harchoz? Semmi! Az uralkodójukat választják meg!

Jegyzetek

A tanulmány a 11. Magyar Ókortudományi Konferencián, 2014. május 22-én elhangzott előadás szerkesztett változata. A cím Horatiustól származik: *Catonis nobile letum. Carm. 1. 12. 35–36.* A másként nem jelölt fordítások a tanulmány szerzőjétől származnak.

- 1 Vö. Syme 1939, 507.
- 2 Kopeczky Rita átdolgozása megszüntette ezt az értelmezői beavatkozást a szövegbe: „Sok különféle prózai művet írt, néhányat fel is olvasott, amelyekhez meghitt baráti köre volt a hallgatóság: például *Válasz Brutusnak Catóról* című többkötetes munkáját – ezt, már öregkorában, legnagyobbbészrt maga olvasta fel, de aztán belefáradt, és átadta Tiberiusnak, hogy olvassa tovább...”
- 3 Egy részletet azonban szinte változtatás nélkül vett át fordító elődje megoldásai közül: *meghitt baráti köre volt a hallgatóság.* A latin szöveg azonban nyitott némi ironizálásra Augustus kárára: úgy olvasta fel írásait barátai előtt, mintha előadóteremben lenne (*velut in auditorio*). Az apró megfigyelés tanulsága megelőlegezi ennek a rövid írásnak egyik végső konklúzióját: az Augustusszal szemben mutatkozó, alapvetően a 19. századtól örökölt pozitív elfogultság máig lépten-nyomon láthatóvá válik a vele foglalkozó irodalomban.
- 4 A kései datálás mellett pl. Carcopino (1951, 154) és Taylor (1961, 180 és 75. jegyzet).
- 5 A korai datálás mellett pl. Gelzer (1963, 261) és Fehrle (1983, 301).
- 6 A töredékeket és testimóniumokat lásd Fehrle (1983, 322–324).
- 7 *Att. 13, 37, 3; 13, 48, 2.*
- 8 „...one of the essential Augustan ambiguities” (Syme 1958, 432).
- 9 Ramage 1985, 223–24.
- 10 Kienast (1968, 51–54) úgy látja, hogy mindez egy hosszabb hagyomány megalapozása, miszerint a hatalomra jutó Caesar igyekszik elfeledtetni elődje emlékét vagy kész akár befeketíteni is.

Bibliográfia

- Carcopino, J. 1951. [Recenzió L. R. Taylor *Party Politics in the Age of Caesar* című könyvéről]: *Revue des études anciennes* 53, 148–155.
- Fehrle, R. 1983. *Cato Uticensis*. Impulse der Forschung 43. Darmstadt.
- Ferenczi A. 2011. „Ki mihez ragaszkodik? Horatius, *Ódák* III. 3”: *Ókor* 10/1, 27–33.
- Gelzer, M. 1934. „Cato Uticensis”: *Die Antike* 10, 59–91 (= M. Gelzer: *Kleinere Schriften*. Wiesbaden, 1963, II. 257–285).

Augustus tisztában volt azzal, hogy a hatalom része a múlt feletti hatalom is. A hatalom birtokosa értelmezi, átértelmezi a múltat, hogy az illeszkedjék saját magáról alkotott elbeszéléseibe, ehhez keres érveket, bizonyítékokat és állítja őket saját rendszerbe. Több forrásunk is utal arra, hogy Augustus ennek folyamatában a Cato-hagyomány harmonizációját is fontosnak tarthatta. Forrásaink szűkössége miatt ma nem tudjuk rekonstruálni ennek a törekvésnek a tartalmát, de többfajta lehetséges irányban indulhat el a gondolkodásunk, mint általában feltételezni szokták, ha nagyobb távolságot tartunk Augustus önreprezentációjától és propagandájától. A nevetségessé tétel ugyanúgy a történeti emlékezetbe illeszt, mint a dicséret vagy a kárhoztatás.

- 11 Ennél is érdekesebb, hogy követi ebben Macrobiust a modern tudományosság is, és lényegében kivétel nélkül úgy tárgyalják a mondatot, mint amellyel Augustus Catót védelmezte kísérelője szerzilis poénjaival szemben. Vö. Fehrle 1983, 302.
- 12 A szónak az ironia-kérdés eldöntésében perdöntő szerepe van. A rómaiak korábbi, a köztársaság keretei között élő generációi saját rendszerükre nem hivatkoztak éppen aktuális rendszerként, mert számukra az állam rendszere maga volt az állandóság. Cicero például az egyik Clodius ellen mondott beszédében (*De responsis haruspicum* 60) éppen ezt a gondot tulajdonítja az isteneknek: *Ne rei publicae status commutetur*. A prodigiumot, amelynek értelmezéséről a szöveg szól, azért küldték az égiek, hogy útjába álljanak a *res publica* helyzete (*status*) megváltoztatásának. Vagy gondoljunk Tacitus *Annales*-ének a bevezetésére: a történetíró éppen azt hangsúlyozza, hogy az állam státuszában, azaz a hatalomgyakorlás alapvető rendjében nem állt be változás azóta, hogy Brutus megteremtette a szabadságot (*Libertatem et consulatum L. Brutus instituit*). A decemvirek tribunusi hatalma, a katonai tribunusok konzuli felhatalmazása mind csak kivétel, anomália, ideiglenes rendellenesség volt, a lényeg, hogy az államrend Caesar és Augustus előtt lényegében változatlan maradt. Mindezek alapján a *praesentem statum* kifejezésnek az ironikus értelmezését sokkal meggyőzőbbnek látom, mint Macrobius javasolt olvasatát.
- 13 Lásd pl. Seneca: *Erkölcsei levelek* 86. Vö. Henderson 2004, *passim*.
- 14 Syme 1939, 506. Érdekes, hogy az Augustus személyével szemben pozitív elfogultsággal nem vádolható Syme sem gondol élcelődésre. Milyen lassan halad egy kialakult értelmezési hagyomány átértékelődése!
- 15 Lásd erről részletesebben Ferenczi 2011.
- 16 Vö. *Att. 1. 18. 7. Unus est, qui curet constantia magis et integritate quam, ut mihi videtur, consilio aut ingenio, Cato... – „Egyedül Cato törődik ezzel, ő is nagyobb kitartással és feddhetetlenséggel, mint ötlettel és tehetséggel...”*

- Henderson, J. 2004. *Morals and Villas in Seneca's Letters. Places to Dwell*. Cambridge.
- Ramage, E. S. 1985. „Augustus' Treatment of Julius Caesar”: *Zeitschrift für Alte Geschichte* 34, 223–245.
- Syme, R. 1939. *The Roman Revolution*. Oxford.
- Syme, R. 1958. *Tacitus*. Oxford.
- Taylor, L. R. 1961. *Party Politics in the Age of Caesar*. Berkeley.